

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι τρόποι με τους οποίους διαλέγεται η λογοτεχνία –ως (μυθο)πλασία– με την πραγματικότητα και τις αντανάκλασεις της στην ανθρώπινη ψυχή αποτελούν, όπως ξέρουμε, μια από τις σταθερές αναζητήσεις στις θεωρητικές μελέτες του λογοτεχνικού πεδίου.¹ Ιστοριοποιώντας, δε, τη γενικόλογη από τη φύση της έννοια της πραγματικότητας, τοποθετώντας δηλαδή την (ανθρώπινη) εμπειρία της στον ιστορικό χρόνο –βιωμένη ή αφηγημένη μεταγενέστερα είναι αδιάφορο–, η συζήτηση αποκτά σαφέστερη εστίαση και ζητούμενο γίνεται η σχέση της λογοτεχνίας με την *ιστορική* πραγματικότητα. Έτσι, η λογοτεχνική γραφή συνάπτεται μοιραία με ένα άλλο ανθρωπογνωστικό πεδίο, αυτό της Ιστορίας.²

Πάνω στο θέμα υπάρχει ένα ευρύ φάσμα τοποθετήσεων ανάλογα με την εποχή και τα ρεύματα σκέψης. Αν κάτι φαίνεται να είναι σήμερα, πάντως, κοινά αποδεκτό σε όλες τις προσεγγίσεις, είναι το γεγονός ότι ο λογοτεχνικός μύθος, όσο φανταστικός και αν φαίνεται, παραμένει ένα κοινωνικό παράγωγο της εποχής του. Είναι πλασμένος από υλικά της ιστορικής πραγματικότητας (είτε συγχρονικά είτε του παρελθόντος), η οποία συνεισφέρει, άρα, στη λογοτεχνία τη φυσική βάση εντός της οποίας παίρνουν ζωή τα (επινοημένα) πρόσωπα και οι καταστάσεις του μύθου.

¹ Και εδώ αρχίζουν οι αβεβαιότητες μια και ο όρος *πραγματικότητα* υπόκειται διαρκώς σε έλεγχο της υπόστασής του: είναι μία και αποκλειστική (άρα έχει αντικειμενική υπόσταση) ή μήπως όχι –άρα υπάρχουν πολλές πραγματικότητες (και όλες με υποκειμενική υπόσταση); Η Michaela Prinzingερ επικαλείται τον Vladimir Nabokov: «Η “πραγματικότητα” είναι μια από τις λίγες λέξεις που δεν σημαίνουν τίποτα χωρίς εισαγωγικά». Michaela Prinzingερ, «Μύθος, επιθυμία και μνήμη: Η κωδικοποίηση της “ιστορικής πραγματικότητας” στο έργο της Ρέας Γαλανάκη», στο *Ιστορική πραγματικότητα και Νεοελληνική λογοτεχνία (1945-1995)*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ίδρυτής: Σχολή Μωραΐτη), Αθήνα 1997, σ. 129. Το μόνο βέβαιο φαίνεται να είναι η *υποκειμενικότητα* της *πρόσληψης* του πραγματικού. Ο Γιώργος Βελουδής μιλάει για κόσμο των αντικειμένων, θεωρώντας ότι η λογοτεχνία δεν είναι παρά ένας από τους τρόπους με τους οποίους ο άνθρωπος τον αντανάκλα όπως τον προσλαμβάνουν οι αισθήσεις του, μαζί με τη βιοτική του δραστηριότητα και τον ψυχικό του ακόμα κόσμο. Βλ. το κεφάλαιο «Η γένεση και η λειτουργία της λογοτεχνίας» στο Γιώργος Βελουδής, *Ψηφίδες. Για μια θεωρία της λογοτεχνίας*, Γνώση, Αθήνα 1992, σ. 81. Η Άννα Τζούμα δηλώνει ότι «σωστή» ιστορική αναπαράσταση δεν υπάρχει και ότι το θεωρούμενο ως «πραγματικό» ιστορικό πλαίσιο δεν είναι παρά μια αφήγηση, μια *άποψη* για το πραγματικά συμβεβηκός αφού η ιστορία είναι προϊόν παραγωγής και αποτέλεσμα πρόσληψης. Βλ. Άννα Τζούμα, «Ιστορία και λογοτεχνία», περ. *Μνήμων*, τόμ. 19^{ος} (Αθήνα 1997), σ. 109-121.

² Στο εξής, ο όρος Ιστορία (με κεφαλαίο αρχικό) θα αναφέρεται στην ιστορική επιστήμη (την έρευνα και συγγραφή) και την ιστοριογραφία –ακόμα και στη σχολική ιστορία. Με μικρό αρχικό (ιστορία) θα αναφερόμαστε σε αυτά καθ' αυτά τα γεγονότα της ανθρώπινης εμπειρίας– αυτό που στην καθομιλουμένη συνήθως αναφέρουμε ως παρελθόν (μολονότι το παρόν και το μέλλον αποτελούν επίσης νομοτελείαι-κούς κρίκους στην αλυσίδα αυτής της εμπειρίας).

Ιδωμένη η λογοτεχνία ως μια *ιστορία ευαισθησιών*, όρος που ανήκει στην Αφροδίτη Αθανασοπούλου, η οποία τον χρησιμοποιεί για να φωτίσει τη διαφορά της με την Ιστορία που καταγράφει γεγονότα και έννοιες,³ αποκτά περιεχόμενο και νόημα ο όρος *λογοτεχνία του τραύματος*. Αν ευαισθησία είναι η αισθαντικότητα, η αυξημένη ικανότητα να αισθάνεται κανείς τους εξωτερικούς ερεθισμούς, να επηρεάζεται από αυτούς και να αντιδρά, το τραύμα με τη σειρά του δεν είναι παρά ένας τέτοιος ερεθισμός - τόσο οξύς μάλιστα που προκαλεί μια αθεράπευτη σχεδόν βλάβη, ψυχική ή κοινωνική, ατομική ή συλλογική. Η λογοτεχνία, επομένως, δεν είναι κι αυτή παρά μια ιστορία-ανταπόκριση στο τραύμα, το οποίο ως εξωτερικός ερεθισμός επηρεάζει τόσο τον άνθρωπο ώστε προκαλείται μια πράξη επικοινωνίας όπως η αφήγησή του. Αν μάλιστα, όπως έχει υποστηριχτεί, το τραύμα εξαιτίας της «ανείπωτης» φύσης του μπορεί να λεχθεί μόνο με έμμεσους, πολύ ιδιαίτερους τρόπους, ποιος είναι αρμοδιότερος από τη λογοτεχνία με τις απεριόριστες εκφραστικές δυνατότητές της για να το αφηγηθεί;⁴

Στην ελληνική περίπτωση, τραυματικές ιστορικές στιγμές που θεματοποιήθηκαν επανειλημμένα από τη λογοτεχνία είναι τα κορυφαία εθνικά τραύματα της Μικρασιατικής Καταστροφής και του Εμφυλίου. Πιο πρόσφατο σε σύγκριση με τα δύο αυτά, αν και όλο και πιο μακρινό χρόνο με το χρόνο, είναι τα γεγονότα στην Κύπρο το 1974, το δίδυμο έγκλημα, όπως αποκαλείται συχνά, του πραξικοπήματος και (κυρίως) της τουρκικής εισβολής που το ακολούθησε. Δίδυμο, επειδή το πραξικόπημα, οργανωμένο στην Αθήνα από τη δικτατορία του Ιωαννίδη που ήθελε να ανατρέψει την κυβέρνηση του Μακάριου ώστε να αποκτήσει τον απόλυτο έλεγχο επί της Κύπρου, έγινε αφορμή να καταλυθεί αμέσως η κυριαρχία της Κυπριακής Δημοκρατίας στο βόρειο τμήμα του νησιού, αφού πρόσφερε στην Τουρκία το φύλλο συκής που χρειαζόταν για να προχωρήσει στην από χρόνια σχεδιαζόμενη εισβολή στο νησί προκειμένου να υλοποιήσει τον στρατηγικό στόχο της διχοτόμησης.⁵ Της επέτρεψε μάλιστα να παρουσιάσει την επιθετική στρατιωτική επιχείρηση ως νόμιμη δράση που την επέβαλλαν, ή έστω την επέτρεπαν, οι διεθνείς συνθήκες.⁶ Η απόπειρα, επομένως, του χουντικού

³ Αφροδίτη Αθανασοπούλου, *Ιστορία και Λογοτεχνία σε διάλογο ή περί μυθικής και ιστορικής μεθόδου*, Επίκεντρο, Θεσ/νίκη 2016, σ. 25.

⁴ Βλ. σχετικά το έργο: Cathy Caruth (ed.), *Trauma: explorations in memory*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1995.

⁵ Ο Ευάνθης Χατζηβασιλείου χαρακτηρίζει το '74 «προϊόν επώδυνου εθνικού διχασμού». Και το '22 επίσης -αν και με άλλους όρους- υπήρξε εξίσου προϊόν ενός τέτοιου διχασμού. Βλ. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Αδυναμίες της ελληνικής ανάλυσης: Το ζήτημα της κυπριακής κρίσης και της τουρκικής εισβολής, Ιούλιος-Αύγουστος 1974», στο Πέτρος Παπαπολυβίου / Άγγελος Συρίγος / Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Το Κυπριακό και το Διεθνές Σύστημα, 1945-1974: Αναζητώντας μια θέση στον κόσμο*, Κέντρο Μελετών Τάσος Παπαδόπουλος - Πατάκης, Αθήνα 2013, σ. 337-351.

⁶ Κατά τον Ευάνθη Χατζηβασιλείου, αν και στη νεότερη ιστορία της Ελλάδας αφθονούν «οι παράτολμες αποφάσεις στην ελληνική στρατιωτική και διπλωματική ιστορία, ωστόσο, η πρωτοβουλία της χούντας του Ιωαννίδη διαφέρει ριζικά από όλες τις προηγούμενες μεταξύ άλλων και επειδή προκάλεσε μια εθνική κρίση αντί να είναι απάντηση σε αυτήν». Χατζηβασιλείου, «Αδυναμίες της ελληνικής ανάλυσης...», *ό.π.*, σ. 340-341. Βλ. και Μάριου Ευρυβιάδη, «Το παρασκήνιο του πραξικοπήματος και της εισβολής», στο Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας, 1960-2010*, τόμ. 2,

καθεστώτος να ανατρέψει τον Μακάριο οδήγησε στην πρώτη και εν συνεχεία στη δεύτερη τουρκική εισβολή προκαλώντας μια κρίση η οποία πήρε αμέσως διαστάσεις εθνικής τραγωδίας.⁷

Οι μεταβολές που προκάλεσε το εν λόγω τραύμα δημιούργησαν ένα είδος ασυνέχειας με ό,τι μέχρι τότε συγκροτούσε την αυτοσυνείδηση των Ελλήνων του νησιού.⁸ Όπως το 1922 χρεοκόπησε ο αλυτρωτισμός, η Μεγάλη Ιδέα της διεύρυνσης των ορίων του ελλαδικού κράτους με την ενσωμάτωση περιοχών όπου ζούσαν ελληνικοί

σ. 95-115. Το γεγονός ότι από το 1968 μέχρι και τις 20 Ιουλίου 1974 δεν σημειώνονταν εχθροπραξίες μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων στο νησί είχε αποστερήσει το διάστημα αυτό από την Τουρκία οποιαδήποτε δικαιολογία για στρατιωτική επέμβαση.

⁷ Κατά τη διάρκεια της εισβολής που ακολούθησε (τον Ιούλιο και τον Αύγουστο του '74) αλλά και αμέσως μετά την κατάπαυση των εχθροπραξιών, οι τουρκικές στρατιωτικές δυνάμεις θανατώνουν, βασανίζουν, εξαφανίζουν εκατοντάδες Ελληνοκύπριους πολίτες, γυναίκες, εγκύους και παιδιά που δεν είχαν καμιά σχέση με στρατιωτικές επιχειρήσεις, κατά παράβαση της 4ης Σύμβασης της Γενεύης. Στις παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων συγκαταλέγονται επίσης η σεξουαλική κακοποίηση γυναικών από 12 μέχρι 71 ετών (από την πρακτική αυτή δεν εξαιρέθηκαν ούτε και ορισμένες Τουρκοκύπριες γυναίκες) και οι αυθαίρετες κρατήσεις χιλιάδων πολιτών, μεταξύ των οποίων και πολλών αμάχων, που περιορίστηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης συνωστισμένοι σε αβίωτες συνθήκες. Πολλοί από αυτούς τους αιχμαλώτους μεταφέρθηκαν και κρατήθηκαν στην Τουρκία σε φυλακές των Αδάνων, της Αμάσειας και αλλού. Ορισμένοι θα απελευθερωθούν στη συνέχεια στο πλαίσιο ανταλλαγών με Τουρκοκύπριους, εκατοντάδες ωστόσο (1.619 ήταν ο αρχικός αριθμός) δεν επέστρεψαν ποτέ στα σπίτια τους, συνιστώντας τελικά μια από τις πιο τραγικές πτυχές της εισβολής, αυτή των αγνοουμένων. Αγνοούμενους είχε επίσης και η ελληνική στρατιωτική δύναμη που στάθμευε στην Κύπρο και προσπάθησε να την υπερασπιστεί, η ΕΛΔΥΚ. Στοιχεία από διάφορες πηγές (όπως τα αρχεία του Ερυθρού Σταυρού) δείχνουν ότι οι αγνοούμενοι τη στιγμή της εξαφάνισής τους βρίσκονταν υπό κράτηση σε συνθήκες απειλής κατά της ζωής τους. Από το 2005 έχουν γίνει αρκετές εκταφές σε ομαδικούς και ατομικούς τάφους και με αναλύσεις DNA έχει διαπιστωθεί η ταυτότητα ορισμένων από αυτούς. Προκειμένου να εθνοκαθαρωθεί η κατεχόμενη πια Κύπρος από οτιδήποτε θυμίζει την παρουσία άλλου εκτός των Τουρκοκυπρίων, προσφυγοποιήθηκε διά του εξαναγκασμού το 36% του ελληνοκυπριακού πληθυσμού, ποσοστό που αποτελούσε το 70% του συνολικού πληθυσμού των περιοχών που κατακτήθηκαν. Η παραγωγική τους δραστηριότητα στον βορρά θα αναπληρωθεί με τη μεταφορά εποίκων από την Τουρκία η παρουσία των οποίων αποσκοπεί επίσης στο να αλλοιώσει τα δημογραφικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά της Κύπρου. Οι έποικοι προέρχονται από τα λιγότερο προνομακά στρώματα της τουρκικής κοινωνίας και παρουσιάζουν αισθητές διαφορές από τους Τουρκοκύπριους, προκαλώντας πολλά δομικά προβλήματα στις τοπικές κοινωνίες όπου εγκαθίστανται σε σπίτια εκδιωγμένων Ελληνοκυπρίων. Σε μικρό αριθμό Ελλήνων της Κύπρου, πάλι, θα επιτραπεί να παραμείνουν στην ιδιαίτερη πατρίδα του. Είναι οι λεγόμενοι *εγκλωβισμένοι*, ο αριθμός των οποίων μειώνεται στη συνέχεια συστηματικά μέχρι σημείου σχεδόν εξαφάνισής τους: υπό τουρκική πια διοίκηση, ζουν στον τόπο που γεννήθηκαν ανελεύθερα, με περιορισμούς τέτοιας φύσης που αναιρούν πολλά από τα ανθρώπινα δικαιώματά τους. Παράλληλα τα τοπωνύμια αλλάζουν, ναοί, νεκροταφεία, αρχαιολογικοί χώροι, και γενικά οτιδήποτε αφηγείται μια διαφορετική πολιτισμική ιστορία από την τουρκική καταστρέφεται, αποκτά νέα χρήση ως *αχυρώνας*, στάβλος, στρατιωτική αποθήκη ή λεηλατείται από αρχαιοκάπηλους.

⁸ Ο Γιώργος Μύαρης ανθολογώντας ποίηση του νησιού σχετική με το τραύμα γράφει χαρακτηριστικά ότι «τότε διακόπηκε πλήρως η διαταραγμένη από πριν ομαλότητα που διαπερνούσε κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις, αλλά και δομές του πνεύματος, του τρόπου του συναισθάνεσθαι, του συνυπάρχειν και του σκέπτεσθαι στη μικρή, αλλά από αιώνες πολυπολιτισμική κοινωνία της Κύπρου». Γιώργος Μύαρης, «Σαν εισαγωγικό σφάλμα», περ. *Η παρέμβαση*, τχ. 153 (καλοκαίρι 2010), σ. 93.

πληθυσμοί, έτσι και το 1974 χρεοκόπησε το αντίστοιχο για την Κύπρο αλυτρωτικό όραμα της ένωσης του νησιού με την Ελλάδα.⁹ Αν το '22 σταμάτησε σχεδόν οριστικά την επέκταση του ελληνικού κράτους και κληροδότησε σ' αυτό εκατοντάδες χιλιάδες μικρασιάτες πρόσφυγες, το '74 προκάλεσε έναν πρωτόγνωρο εδαφικό διχασμό, μια διαίρεση πάνω στο ίδιο το σώμα της Κύπρου και ένα ανάλογο προσφυγικό κύμα - κυρίως εντός των ελεύθερων περιοχών του νησιού.¹⁰ Δημιούργησε επομένως και σημαντικά κοινωνικά προβλήματα που έπρεπε να τύχουν διαχείρισης, ενώ διαμόρφωσε νέα γεωπολιτικά δεδομένα στην περιοχή που συνδέθηκαν με την απώλεια ισχύος του ελληνισμού και την αναβάθμιση του τουρκικού παράγοντα, ο οποίος στο συλλογικό ελληνικό φαντασιακό επαναβεβαιώθηκε με το νέο πλήγμα ως ο «αιώνιος εχθρός». Μακριά από το εθνικό κέντρο, τόσο η Μικρά Ασία όσο και η Κύπρος θα καθοριστούν από αυτό αλλά στη συνέχεια η μοίρα τους θα το προσδιορίσει με τη σειρά της, αναδιμορφώνοντας τόσο την εξωτερική πολιτική του όσο και τις εσωτερικές του εξελίξεις σε δύο διαφορετικές ιστορικές στιγμές του 20ού αιώνα.

Για την Ελλάδα, το 1974 εγκαινιάζει μια νέα ιστορική περίοδο -αυτή της Μεταπολίτευσης κατά την οποία η χώρα αφήνοντας πίσω της την εποχή της δικτατορίας βάζει πλώρη για τον εκσυγχρονισμό και την ένταξή της στην υπόθεση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Για την Κυπριακή Δημοκρατία, όμως, η ίδια αφητηρία σηματοδοτεί την αρχή μιας εποχής ημικατοχής των εδαφών της από τον τουρκικό στρατό που δεν της αφήνει την πολυτέλεια να κινηθεί άμεσα και ορμητικά μπροστά. Πρέπει να ανασυγκροτηθεί κολοβωμένη γεωγραφικά και διχασμένη πληθυσμιακά, να περιθάλψει και να αποκαταστήσει εκτοπισμένους (στον δημόσιο λόγο πρόσφυγες, και γι' αυτό ο όρος υιοθετείται κι εδώ¹¹), να διακριβώσει την τύχη αγνοουμένων, να επουλώσει ψυχικά

⁹ Προς το τέλος της οθωμανικής περιόδου και ειδικότερα κατά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, θα αποκρυσταλλωθεί η εθνική αυτοσυνειδησία της ελληνικής κοινότητας του νησιού η οποία προβάλλει και διεκδικεί ως κύριο εθνικό της αίτημα την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Το αίτημα ανταποκρινόταν στη θέση ότι και αυτή, όπως και οι υπόλοιποι ελληνικοί πληθυσμοί της Μικράς Ασίας και των Βαλκανίων, αποτελούσε οργανικό κομμάτι του ελληνισμού και η φυσική συνέχεια δεν μπορούσε να είναι άλλη από την ενσωμάτωσή της στην απελευθερωμένη Ελλάδα. Βλ. Βαγγέλης Κουφουδάκης, *Κύπρος: ένα σύγχρονο πρόβλημα σε ιστορική προοπτική*, (μτφρ. Γ. Δεμερτζίδης), Πατάκης, Αθήνα 2008, σ. 29. Στηριζόταν επίσης στην ιστορικότητα του ελληνικού πολιτισμού στο νησί αλλά και στη συντριπτική δημογραφική υπεροχή της εντός του. Η επιθυμία της για ενσωμάτωση στον ελλαδικό κορμό θα γεννήσει το δικό της αλυτρωτικό κίνημα που θα γίνει σε λίγο γνωστό με το σύνθημά του *Ένωση* και το οποίο βρισκόταν -από τη γέννησή του και για πολλές δεκαετίες μετά- σε απόλυτη αντιστοιχία με την ανάδυση του δόγματος της Μεγάλης Ιδέας στο ίδιο το ελληνικό κράτος.

¹⁰ Αλλά αν η Μικρασιατική Καταστροφή κατέστρεψε τη φαντασιακή γεωγραφικά ολότητα του ελληνισμού, στην Κύπρο ο γεωγραφικός ακρωτηριασμός δεν άλλαξε τυπικά το status quo της Κυπριακής Δημοκρατίας αφού τα κατεχόμενα από τον τουρκικό στρατό εδάφη εξακολουθούν να θεωρούνται και από την ίδια και από τη διεθνή κοινότητα επικράτειά της.

¹¹ Σε επίσημη έκδοση της Κυπριακής Δημοκρατίας διαβάζουμε: «Τα θύματα της τουρκικής πολιτικής εθνοκάθαρσης μπορούν να ταξινομηθούν είτε ως πρόσφυγες, δηλαδή εκείνοι που αναζήτησαν ασφάλεια και εργασία σε άλλη χώρα, είτε ως εκτοπισμένοι, δηλαδή εκείνοι που αναζήτησαν καταφύγιο και εργασία στη δική τους χώρα». Βαγγέλης Κουφουδάκης, *Παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Κύπρο*

τραύματα μιας εξαιρετικά μεγάλης πληθυσμιακής της ομάδας, να διαχειριστεί διπλωματικά τη νέα κατάσταση ώστε να μη μετατραπεί σε τετελεσμένο, να νοηματοδοτήσει και να αξιολογήσει εκ νέου ζητήματα ταυτότητας και ιδεολογίας -με λίγα λόγια να αναμετρηθεί οικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά και ιδεολογικά με τη ρήξη που της προκάλεσε το '74 αντιμετωπίζοντας τη φοβερή κρίση με το βλέμμα στο μέλλον.

Έχει ειπωθεί ότι η λογοτεχνία που ασχολείται με το τραύμα ανταποκρίνεται σε μια θεραπευτική πρόνοια που αφορά εξίσου τα ατομικά και τα εθνικά τραύματα, τα οποία διαφορετικά στη φύση τους (τα πρώτα ψυχικά, τα δεύτερα συμβολικά/ιδεολογικά/πολιτικά), κατά κανόνα διαφέρουν και στη διαχείρισή τους, στους τρόπους δηλαδή με τους οποίους οι φορείς τους προσπαθούν να ανακτήσουν την απωλεσθείσα ενότητα του υποκειμένου τους.¹² Στο πλαίσιο αυτό, στο λογοτεχνικό πεδίο η απόσταση ανάμεσα στο τραυματικό πρόσωπο και στην τραυματική εθνική συλλογικότητα χωνεύεται,¹³ ή αλλιώς το καθολικό ενυπάρχει στο ατομικό και εκπαραδειγματίζεται μέσω αυτού. Έχει, επομένως, ένα αξιοσημείωτο ανθρωπογνωστικό ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς πώς διαχειρίζεται το όχι πολύ μακρινό ακόμα τραύμα του 1974 η λογοτεχνία του υποκειμένου που είναι φορέας του, δηλαδή η ελληνική λογοτεχνία, πώς εκφέρεται λογοτεχνικά ο περί του '74 τραυματικός λόγος, ατομικός και συλλογικός, αφού στην περίπτωση της Κύπρου το τραύμα αυτό παραμένει δεκαετίες μετά εξαιρετικά ορατό για λόγους γεωγραφικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς -αλλά και ψυχολογικούς επίσης: ο Peter Loizos, κοινωνικός ανθρωπολόγος με ελληνοκυπριακές ρίζες που πραγματοποίησε έρευνες πεδίου στο νησί πριν και μετά τα γεγονότα, θα κάνει μια εξαιρετικά εύστοχη παρατήρηση, παραλληλίζοντας το '74 με το τραύμα του Φιλοκτήτη που δεν γιάτρευόταν ποτέ.¹⁴

Τα γεγονότα, λοιπόν, του 1974 στην Κύπρο (η αντισυνταγματική πολιτική εκτροπή του Ιουλίου και η τουρκική στρατιωτική εισβολή στο νησί) προσεγγίζονται εδώ ως ένα ενιαίο και αδιαίρετο τραύμα που βιώνεται από μια εθνική συλλογικότητα, την ελληνική (τόσο στην ελλαδική όσο και κυρίως στην ελληνοκυπριακή της διάσταση) και τα έργα που το θεματοποιούν αντιμετωπίζονται ως η λογοτεχνία του τραύματος αυτού. Διερευνάται, άρα, πώς το εν λόγω τραύμα προσλαμβάνεται και αναπαρίσταται από την ελλαδική και κυπριακή (εννοώντας εδώ αποκλειστικά την ελληνοκυπριακή)

από την Τουρκία, (επιμ. Μ. Μιλτιάδου / Α. Λυρίτσας / Μ. Γεωργίου), Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, Λευκωσία 2010², σ. 15.

¹² Τόνια Καφετζάκη, *Προσφυγιά και Λογοτεχνία. Εικόνες του μικρασιάτη πρόσφυγα στη μεσοπολεμική πεζογραφία*, Πορεία, Αθήνα 2003, σ. 15.

¹³ Στο ίδιο.

¹⁴ «Το μόνο που δεν άλλαξε από το 1974 ως σήμερα είναι η κατάσταση του Κυπριακού. Μοιάζει με το τραύμα του Φιλοκτήτη που δεν γιάτρευόταν ποτέ, με τη διαφορά ότι εκείνο το τραύμα τυραννούσε μόνο έναν πολεμιστή, ενώ το Κυπριακό αφορά άμεσα εκατοντάδες χιλιάδες Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους που δεν μπόρεσαν όλα αυτά τα χρόνια να συνεργαστούν για να πραγματοποιήσουν το όνειρο της διακοινοτικής συνεργασίας, ώστε να κυβερνήσουν μόνοι τους το νησί και να ρυθμίσουν την κατανομή της εξουσίας και τις γεωγραφικές και κοινωνικές τους σχέσεις». Peter Loizos, *Χρονικό της κυπριακής προσφυγιάς*, (μτφρ. Σπύρος Μαρκέτος), Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001, σ. xiv.

λογοτεχνία μέσα από παραδειγματικά έργα αυτής της παραγωγής. Η λογοτεχνία, γράφει η Βενετία Αποστολίδου, χωρίς τις δεσμεύσεις της αντικειμενικότητας έχει την ελευθερία και τη δυνατότητα «να συμβάλει στην εξερεύνηση της διυποκειμενικότητας και στη μετάδοση της βιωμένης εμπειρίας»,¹⁵ ή αλλιώς, είναι ένας εξαιρετικός διάυλος κατανόησης και ερμηνείας της συνθήκης από την οποία πηγάζει, του κόσμου από τον οποίο κάθε φορά προέρχεται. Στην περίπτωση μας, επομένως, είναι οργανικά απαραίτητο να κατανοήσουμε και το δικό της σύμπαν για να μπορέσουμε να αντιληφθούμε το όλον του τραύματος του '74: αν και δεν αξιώνει τη σχολαστικότητα της ιστορικής καταγραφής ή της πολιτικής ανάλυσης για τα γεγονότα (και πώς θα μπορούσε;), η λογοτεχνία είναι η μοναδική κιβωτός που έχει διαφυλάξει και αποδώσει τη *συγκίνηση*, την ψυχική διέγερση που τα αλγεινά γεγονότα προκάλεσαν και εξακολουθούν να προκαλούν σε άτομα και συλλογικότητες τα οποία έγιναν άθελά τους φορείς του τραύματος.

Η λογοτεχνία, όμως, είναι, επίσης, και ένα αρχειοφυλάκιο της *μνήμης* του τραύματος, υπό το πρίσμα που ο Halbwachs βλέπει τη μνήμη¹⁶: κάθε ατομική ως μια οπτική για τη συλλογική η οποία ορίζεται ανάλογα με τη θέση του υποκειμένου της και τη σχέση του με τις άλλες συλλογικότητες -και συλλογικότητες εδώ υπάρχουν αρκετές: Ελληνοκύπριοι, Τουρκοκύπριοι, Ελλαδίτες και ΕΛΔΥΚ, τουρκικός στρατός, ομάδες πολιτικών αντιπάλων, άνδρες και γυναίκες. Και ως μια τέτοια κιβωτός, η λογοτεχνία έχει σημαίνοντα ρόλο και εξέχουσα συμβολή στη μετα-μνήμη, στη διαγενεακή μεταφορά δηλαδή του τραύματος του 1974 στους απογόνους των φορέων του, οι οποίοι το εγκολλώνονται και κοινωνούν την οδύνη του και μέσω αυτής, καθιστώντας το μέρος και της σήμερα παρά τις δεκαετίες που έχουν μεσολαβήσει από το ίδιο το πλήγμα. Επομένως, έχει σημαίνοντα ρόλο και στη συγκρότηση ή έστω στην αναδιαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας του κοινού της. Αν κάτι, λοιπόν, φιλοδοξεί το παρόν βιβλίο, αυτό είναι το να καταθέσει στη μελέτη της λογοτεχνίας του τραύματος την ελληνική περίπτωση του κυπριακού '74 (η οποία όπως θα φανεί εμφανίζει λόγω της φύσης του τραύματός της, εθνικού, ενδοκοινοτικού και έμφυλου ταυτόχρονα, ουκ ολίγες ιστορικές ιδιοτυπίες) και μέσω αυτής να συνεισφέρει, επίσης, στην πληρέστερη (και εγκυρότερη ίσως) αντίληψη του κόσμου που τον αφορά -τότε όσο και τώρα.

Και επειδή τα τραυματογενή γεγονότα συντελούνται όχι μόνο με πολιτικούς και εθνικούς, αλλά και με έμφυλους όρους αφού ο κόσμος που τραυματίζεται λειτουργεί με συγκεκριμένες πρακτικές σε ό,τι αφορά τα φύλα, κατά δεύτερο λόγο στις λογοτεχνικές αναπαραστάσεις περιλαμβάνονται μοιραία και αυτές της έμφυλης τάξης του - και αυτές οι έμφυλες αναπαραστάσεις γίνεται επίσης απόπειρα να ανιχνευτούν εδώ. Η έρευνα, επομένως, διέρχεται από διάφορα πεδία γνώσης και σπουδών (ανθρωπολογι-

¹⁵ Βενετία Αποστολίδου, «Λαϊκή μνήμη και δομή της αίσθησης στην πεζογραφία για τον Εμφύλιο. Από την Καγκελόπορτα στην Καταπάτηση», στο *Ιστορική πραγματικότητα και Νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*, ό.π., σ. 113-127.

¹⁶ Βλ. Maurice Halbwachs, *Η συλλογική μνήμη*, (επιμ. Άννα Μαντόγλου / μτφρ. Τίνα Πλυτά), Παπαζήσης, Αθήνα 2013, σ. 73.

κών και κοινωνικών) τα οποία τέμνονται από τη λογοτεχνία. Αναδεικνύει, δε, την οπτική αυτής και μόνης της πλευράς που αισθάνεται θυματοποιημένη από τις περιστάσεις, της ελληνικής, ενώ το τραύμα του (*εθνικού*) *άλλου*, της εθνικής και θρησκευτικής ετερότητας (στον βαθμό που αυτό υπάρχει), μόνο στην αμυδρή αντανάκλασή του στο πλαίσιο αυτής της λογοτεχνίας γίνεται αντιληπτό.

Ως πεδίο της έρευνας ορίστηκαν και οι δύο λογοτεχνικές παραγωγές που θεματοποιούν το τραύμα, τόσο η ελλαδική όσο και η ελληνοκυπριακή, επειδή το τραυματικό πλήγμα, αδιαίρετο στην πολιτική και στρατιωτική του φάση, αφορούσε το σύνολο της ελληνικής πλευράς, δηλαδή και Ελλαδίτες και Ελληνοκύπριους, παρόλο βέβαια που – ναπόφευκτα– εισπράχθηκε και άρα αποδόθηκε λογοτεχνικά διαφορετικά από τις δύο αυτές συνισταμένες της. Εξάλλου, ακριβώς αυτό κατέστησε πολυδαίδαλο το δράμα του '74, η ελλαδική εμπλοκή – διαφορετικά θα ήταν ένα σύνηθες πολεμικό τραύμα με «καθαρές» ταυτότητες εχθρών και φίλων.

Τα ερωτήματα λοιπόν τα οποία επιχειρείται να απαντηθούν υπό το φως της θεωρίας του τραύματος και της έμφυλης συγκρότησης της κοινωνίας (αλλά και που προκύπτουν επίσης από ζητούμενα που σχετίζονται με την ιστορικότητα του τραύματος και τη δυναμική ανταπόκριση της λογοτεχνικής παραγωγής σ' αυτά) έχουν ως εξής:

Αναδεικνύεται το ίδιο στην ελλαδική και ελληνοκυπριακή λογοτεχνική παραγωγή το (εθνικό και έμφυλο) τραύμα του '74; Είναι γνωστό ότι ο ρόλος της Ελλάδας στα γεγονότα και το εύρος της επίδρασης του πλήγματος σε Ελλαδίτες και Ελληνοκύπριους υπήρξαν διαφορετικά. Επηρέασαν αυτές οι διαφοροποιήσεις τον όγκο της λογοτεχνικής παραγωγής για το τραύμα σε Ελλάδα και Κύπρο; Οι Ελλαδίτες λογοτέχνες δηλαδή (εκείνη την εποχή ή αργότερα) γράφουν συστηματικά γι' αυτό ή μήπως επιλέγουν τη σιωπή –παράγουν επομένως ελάχιστα λογοτεχνία του τραύματος– και αν ναι, γιατί; Και αντίστοιχα πώς ενεργοποιήθηκαν οι λογοτέχνες της Κύπρου, του πλέον τραυματισμένου υποκειμένου της τραγωδίας αυτής; Ποιοι άλλοι παράγοντες αλληλενεργούν και προσδιορίζουν την εν λόγω λογοτεχνική παραγωγή σε κάθε περίπτωση;

Όταν ο Γιάννης Παπαθεοδώρου αποπειράθηκε να διερευνήσει το τοπίο της Μακρονήσου στην ποίηση, αναρωτήθηκε πόσο νομιμοποιείται κανείς να αναζητά τα ίχνη μιας τραυματικής εμπειρίας μέσα από το δικό της παραμορφωτικό κάτοπτρο.¹⁷ Ο ίδιος το επιχείρησε, αναζήτησε δηλαδή την ποιητική τραυματική «αλήθεια» για τη Μακρόνησο, αποδεχόμενος ότι η πεζογραφία δεν έχει τη λογοτεχνική αποκλειστικότητα και η ποίηση μετέχει, επίσης, στις αναπαραστάσεις της ιστορικής πραγματικότητας. Ακολουθώντας το παράδειγμά του και στην περίπτωση του '74, αναζητήθηκαν εξίσου οι τόποι¹⁸ του τραύματος που συγκροτεί ο στίχος, ο οποίος πολύ άμεσα θα μαρτυρήσει (με τους δικούς του όρους και τρόπους) τη συνάντηση της ποίησης με την ιστορία,

¹⁷ Βλ. Γιάννης Παπαθεοδώρου, «Η Μακρόνησος στη λογοτεχνία», στο *Ιστορικό τοπίο και ιστορική μνήμη. Το παράδειγμα της Μακρονήσου*, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, (6-7 Μαρτίου 1998), Φιλίστωρ, Αθήνα 2000, σ. 227-244.

¹⁸ Ο όρος *τόπος* χρησιμοποιείται εδώ με την τρέχουσα σημασία της επαναλαμβανόμενης αναφοράς η οποία απαντάται συστηματικά στα έργα -συνιστώντας ένα κοινό (θεματικό) σημείο τους.

με εκείνους που συγκροτεί η πεζογραφία. Έτσι, ένα ακόμα ερώτημα που προκύπτει είναι αν αναμετρήθηκαν επί ίσοις όροις με το τραύμα η ποίηση και η πεζογραφία της Ελλάδας και της Κύπρου. Με άλλα λόγια: μπόρεσαν εξίσου ποιητές και πεζογράφοι να καθολικεύσουν την ατομική τραυματική εμπειρία και να μετουσιώσουν το συλλογικό πένθος σε λογοτεχνικό έργο -κάθε δημιουργός με τα δικά του μέσα ή μήπως κάποιος από τα δύο γένη το πριμοδοτεί περισσότερο; Υπάρχει διαφορά στο ζήτημα αυτό, στην προβολή της τραυματικής εμπειρίας ποιητικά ή πεζογραφικά δηλαδή, αναλόγως της προέλευσης των δημιουργών (Ελλάδα-Κύπρος); Ποια κοινά στοιχεία στην απόδοση του τραύματος και ποιες διαφορές εμφανίζονται στην παραγωγή του ίδιου λογοτεχνικού γένους σε Ελλάδα και Κύπρο, αλλά και μεταξύ των δύο λογοτεχνικών γενών που το αναπαριστούν; Έλκονται, δηλαδή, από διαφορετικές όψεις της τραγωδίας οι ποιητές και οι πεζογράφοι ή τραβούν την προσοχή τους τα ίδια ζητήματα;

Πέραν του εύρους, υπάρχουν διαφορές στις εμφάνσεις που δίνουν οι δύο παραγωγές (ελλαδική και ελληνοκυπριακή) και αν ναι, πού οφείλονται αυτές; Η κοινή στρατιωτική ήττα, παρότι καθόρισε πολιτικά, άφησε αλώβητη γεωγραφικά και κοινωνικά την Ελλάδα ενώ προκάλεσε κυριολεκτικά σχάση στο σώμα της Κύπρου, με τους Ελληνοκύπριους να βιώνουν μια θεμελιωδώς νέα γεωγραφική, πληθυσμιακή και ψυχολογική πραγματικότητα. Άρα, η αυτοεικόνα τους, η συλλογική τους ταυτότητα έχει υποστεί με το τραύμα ένα ριζικό πλήγμα το οποίο δρομολόγησε μεταξύ άλλων και διαδικασίες αναδόμησής της. Πώς επαναπροσδιορίζεται, λοιπόν, η ταυτότητα της κοινότητας που *κυρίως* δέχτηκε το πλήγμα και ποιες εικόνες ετερότητας σε σχέση με αυτή προβάλλονται; Απασχολεί μόνο την ελληνοκυπριακή λογοτεχνία (οι φορείς της οποίας είναι υποκείμενα αυτών των διεργασιών) η πραγμάτευση αυτών των ζητημάτων ή και η ελλαδική λογοτεχνία αποδείχτηκε ευαίσθητος δέκτης των ίδιων αυτών αναταράξεων;

Υπάρχουν παλαιότερα συλλογικά τραύματα που ανακαλούνται μέσω του νέου και αν ναι από ποιον -ποιος τα έχει υποστεί; Η ιστορική πορεία της Κύπρου ειδικά κατά τον 20ό αιώνα υπήρξε εξαιρετικά περίπλοκη και παρόλο που το 1974 συντελέστηκε το πλέον μοιραίο τραύμα στο σώμα της δεν είναι εντούτοις το πρώτο, ούτε η ελληνοκυπριακή κοινότητα -κορυφαίο θύμα τότε και από τότε- η μοναδική ωστόσο που θυματοποιήθηκε μέσα στον χρόνο. Τυχόν ανάκλησή τους, ποια λειτουργική σημασία έχει: επιδεινώνει το νέο τραύμα, το εξηγεί εν μέρει ή το τραυματικό υπόστρωμα του παρελθόντος χρησιμοποιείται προσχηματικά για να δικαιολογηθεί το νέο τραυματικό πλήγμα και από ποιον; Μήπως αντίθετα γίνεται αιτία να υπερβεί κάποια πλευρά το Εγώ και να πλησιάζει την άλλη διαπιστώνοντας ότι δεν υπάρχει αθωότητα στην ιστορία και ότι αν κάτι είναι κοινό σε κάθε ανθρώπινη μοίρα αυτό είναι ο πόνος;

Η εμπειρία του 2003 (οπότε το κατοχικό καθεστώς Ντενκτάς απρόσμενα θα επιτρέψει, υπό όρους, βραχύβιες επισκέψεις των Ελληνοκυπρίων στα κατεχόμενα) θα αναφλογώσει το αρχικό τραύμα ανατροφοδοτώντας τη μνήμη και προσθέτοντας σ' αυτήν νέες οδύνες που θα διοχετευτούν άμεσα στη λογοτεχνία -τόσο ως περιπλάνηση στον τόπο όσο και ως καταβύθιση στον χρόνο, στο παρελθόν, όπου οικειότητα και ξενότητα εναλλάσσονται, αντικατοπτρίζοντας την ιδιοτυπία της κατάστασης; ο γενέ-

θλιος χώρος, οικείος μέσω των αναμνήσεων, είναι ταυτόχρονα ξένος λόγω της κατάληψής του και της κατοχής του από τους εισβολείς και την αποκλειστική οικειοποίησή του από τους ντόπιους ομοεθνείς τους. Χιλιάδες Ελληνοκύπριοι θα περάσουν τότε την Πράσινη Γραμμή που οριοθετεί τη διαίρεση (μέσα σε μια εβδομάδα περίπου 110.000). Οι ίδιοι εκείνοι άνθρωποι που το 1974 έφυγαν κνηνημένοι από τα τουρκικά στρατεύματα με προορισμό τις ελεύθερες περιοχές, ξανασχηματίζουν τώρα την ίδια ουρά προς την αντίθετη κατεύθυνση. Κάποιοι επιστρέφουν με ελάχιστες προσδοκίες -να ξαναδούν έστω και για τελευταία φορά τον τόπο που γεννήθηκαν.¹⁹ Πολλοί από αυτούς που περιμένουν υπομονετικά ώρες ολόκληρες για να περάσουν από τον αναπόφευκτο έλεγχο δεν αντικρίζουν πάντα αυτό που περιμένουν.²⁰ Ορισμένοι αντί για το σπίτι τους βρίσκουν στη θέση του μια προτομή του Ατατούρκ ή ένα πάρκο. Η εκκλησία που θυμούνται είναι «χωρίς πόρτες και παράθυρα και μέσα σανός και λάστιχα ποτίσματος...».²¹ Άλλοι «έφυγαν αρραβωνιασμένοι και επέστρεψαν με τρία παιδιά» για να βρουν το σπίτι τους με νέους ενοίκους.²²

Αλλά και η υποδοχή διαφέρει ανά περίπτωση. «Ο άνθρωπος που μένει τώρα στο σπίτι μας, ήθελε να μας κεράσει καφέ, αλλά δεν μείναμε. Μας είπαν πάντως, να πηγαίνουμε όποτε θέλουμε να το βλέπουμε», δηλώνει Ελληνοκύπριος που επισκέπτεται το σπίτι του στην Κερύνεια, υπογραμμίζοντας την ευγένεια και τη φιλοξενία αυτών που μένουν τώρα σ' αυτό.²³ Παρόμοια συμπεριφορά σημειώνεται στις περισσότερες περιπτώσεις όπου ο καταπατητής είναι Τουρκοκύπριος,²⁴ ενώ όπου ο νέος ένοικος

¹⁹ Έτσι δηλώνει μια 88χρονη «επισκέπτρια»: Χριστίνα Κυριακίδου, «1974-2003, οι ίδιοι άνθρωποι στην ίδια ουρά», εφημ. *Ο Φιλελεύθερος*, 25/4/2003.

²⁰ Πρωτοσέλιδα του ελληνοκυπριακού Τύπου γράφουν: «Ατέλειωτες ουρές στα οδοφράγματα», «Νυκτοξημερώνονται περιμένοντας στη σειρά», «Καρτερούν μέρα-νύκτα στο οδόφραγμα», εφημ. *Ο Φιλελεύθερος*, 24, 29 και 30/4/2003.

²¹ Ανδρέας Μανόλης, «Επιστρέφουμε Πενταδάκτυλέ μας, λίγο ακόμα», εφημ. *Ο Φιλελεύθερος*, 24/4/2003.

²² Χριστίνα Κυριακίδου, «Έφυγαν αρραβωνιασμένοι και επέστρεψαν με τρία παιδιά», εφημ. *Ο Φιλελεύθερος*, 24/4/2003.

²³ Στο ίδιο.

²⁴ «Βγήκε έξω μια Τουρκοκύπρια που τους δέχθηκε σχεδόν με ανοικτές τις αγκάλες. Μάλιστα, είχε φυλαγμένες για χρόνια μερικές παλιές φωτογραφίες σε σπασμένη κορνίζα και τους τις έδωσε». Στο ίδιο. Οικογένεια Τουρκοκυπρίων που ζει στο σπίτι Ελληνοκύπριου ο οποίος το επισκέπτεται έχει φροντίσει να συντηρήσει τα σχολικά του βιβλία. Όταν εκείνος φεύγει, ο γηραιός Τουρκοκύπριος ξεβιδώνει τη λάμπα από το ταβάνι: «“Πάρτην. Από τότε που μπήκαμε στο σπίτι, πριν 28 χρόνια δεν κήκε, πρέπει να την βάλατε τότε εσείς. Ακόμα ανάβει και όποτε την ανάβω μου κόβεται η ανάσα γιατί μου θυμίζει ότι ζω στο σπίτι σας, εσάς που μέχρι τώρα δεν γνώριζα και τώρα χαίρομαι πολύ που σας βλέπω” ήταν τα λόγια του». Πέτρος Θεοχαρίδης, «Οδοιπορικό στο Γερόλακκο – Η δυστυχία του να μένεις σε ξένο σπίτι», εφημ. *Ο Φιλελεύθερος*, 25/4/2003. Αντίστοιχες εμπειρίες βιώνουν και Τουρκοκύπριοι με καταγωγή από τον νότο. Η μετακίνηση που τους επέβαλε υποχρεωτικά η ηγεσία τους στο παρελθόν και τα τριάντα χρόνια απομονωτισμού χρωματίζουν με ιδιαίτερη συγκίνηση την επίσκεψή τους στον γενέθλιο χώρο. Έτσι διαβάζουμε: «Η εντεκαμελής οικογένεια του Ζιαβίτ Μουσταφά που κατάγεται από τα Κάτω Πολεμίδα [= περιοχή στη Λεμεσό] και διαμένει στη Μόρφου ήρθε στις ελεύθερες περιοχές με μικρό λεωφορείο. [...] Στιγμές χαράς, δάκρυα και πανηγύρια εκτυλίχθηκαν όταν οι Τουρκοκύπριοι συνάντησαν τους Ελληνοκύπριους γείτονές τους οι οποίοι ξέσπασαν σε λυγμούς και σε ζεστό καλωσόρισμα ανοίγο-

είναι έποικος η άφιξη του νόμιμου ιδιοκτήτη αντιμετωπίζεται εχθρικά.²⁵ Η συγκίνηση πάντως της επιστροφής σκιάζεται από την προσωρινότητα και το αδύνατο της παραμονής, ενώ η εγκαρδιότητα των Τουρκοκυπρίων φαίνεται ότι δεν αναιρεί αλλά υπογραμμίζει για τους περισσότερους την ιδιόρρυθμη συνθήκη που έχει δημιουργήσει η τουρκική εισβολή, να επισκέπτεται δηλαδή κανείς τον τόπο του υπό όρους που υπογραμμίζουν ότι δεν είναι πια δικός του.²⁶

Διερευνώντας το σώμα των λογοτεχνικών έργων από το 1974 και εξής, διαπιστώθηκε ότι η τομή που σχετίζεται με τη νέα εμπειρία του 2003 σημάδεψε και τη λογοτεχνική απόδοση του τραύματος. Η μελέτη συμπεριέλαβε αυτονότητα και τέτοια έργα, τα οποία διακρίνει ωστόσο από τα προηγούμενα, επειδή πραγματεύονται το τραύμα μέσα από τον διάλογο με τον χρόνο, την αντιδιαστολή του τότε με το τώρα, μέσω δηλαδή της λειτουργίας της *μνήμης*. Η συμπερίληψη αυτή έδωσε και νέα στόχευση στη μελέτη, να διερευνήσει δηλαδή πώς αποτυπώνεται η πρώτη φάση -αυτή της γένεσης του τραύματος μέσα από την τραγωδία του '74- και πώς η αιώτερη -οπότε η εμπειρία του πρωτότυπου πλήγματος είναι παρελθόν και αυτό ζει κυρίως μέσω της μνήμης και των παρεπόμενων του. Έτσι, νέα ερωτήματα προέκυψαν τα οποία διαμορφώνονται ως εξής:

Πώς στοχάζεται η λογοτεχνία πάνω σε μια *τραγωδία* εν τη γενέσει της, τη στιγμή που συντελείται (τα πρώτα μετά το 1974 χρόνια), και πώς (ανα)στοχάζεται πάνω σ' αυτή όταν έχει γίνει -μεσούντος του χρόνου- πια ένα ανοιχτό *τραύμα*; Πώς κατανοείται, βιώνεται συναισθηματικά και αναπαρίσταται το κρίσιμο 1974 στην εποχή του; Πώς το βιωμένο παρελθόν (το 1974) επανέρχεται μετά το 2003, χέρι με χέρι με την εντός του χρόνου γραφή; Η αλλιώς, πώς η μνήμη ανατρο-

νας τα σπίτια τους για τους παλιούς τους γείτονες. [...] “Το σπίτι που εμεινίσκαμε έτο [νάτο] τζιαμέ [εκεί]” και μας το δείχνει προσθέτοντας ότι “έκτισά το τζιαι παντρεύτηκα το 1960 και το 1974 έφυα. Είναι η πρώτη φορά που έρχομε πίσω τζιαι είμαι πολύ χαρούμενος”. Για κάποιους όμως οι αναμνήσεις του παρελθόντος είναι λιγότερες όπως ο Ετζάλ Τσιακόρτο που ήταν 10 χρονών όταν έγινε η τουρκική εισβολή: Σήμερα σε ηλικία 39 χρόνων επισκέπτεται με τη σύζυγο και τα παιδιά του το σπίτι όπου γεννήθηκε και τη γειτονιά όπου μεγάλωσε. “Γεννήθηκα σ’ αυτό το σπίτι το 1964 και σ’ αυτό το δρόμο έπαιζα ποδόσφαιρο και πιριλιά” ήταν οι μοναδικές αναμνήσεις που μας εξιστόρησε στην αγγλική γλώσσα ο Τσιακάρτο συμπληρώνοντας ότι είναι πολύ ευτυχημένος που είδε το σπίτι του εκφράζοντας παράλληλα την επιθυμία του να ξαναέρθει». Στο *ίδιο*.

²⁵ Έτσι, άλλη μαρτυρία αναφέρει: «Στο διπλανό σπίτι διέμενε μια Τουρκάλα έποικος. Μόλις αντελήφθη την παρουσία της, βγήκε στην πόρτα και απρόκλητα της επιτέθηκε, προφανώς για να της δείξει ότι το σπίτι πλέον είναι “δικό” της». «Επίθεση από Τουρκάλα έποικο», εφημ. *Ο Φιλελεύθερος*, 24/4/2003.

²⁶ Σύμφωνα με ρεπορτάζ της εποχής, με το άνοιγμα των οδοφραγμάτων ένας μεσήλικας Τουρκοκύπριος θέλησε να συναντηθεί με την οικογένεια στην οποία ανήκε το σπίτι όπου κατοικεί στην κατεχόμενη Αμμόχωστο. Όταν τους κάλεσε επίμονα να το επισκεφτούν, η Ελληνοκύπρια πρόσφυγας και ιδιοκτήτρια του σπιτιού δήλωσε κλαίγοντας: «Θέλω να πάω, όμως εκεί είναι θαμμένοι οι γονείς μου, είναι το σπίτι μου. Αν πάω, αν επιστρέψω έστω και για μια στιγμή, δεν θα μπορώ να φύγω ποτέ ξανά από εκεί». Πέτρος Θεοχαρίδης, «Ο Αρίφ ήρθε να πάρει τους ιδιοκτήτες στο σπίτι τους», εφημ. *Ο Φιλελεύθερος*, 24/4/2003.

φοδοτεί το τραύμα αυτό με τη συνέργεια της άμεσης αλλά προσωρινής (και οδυνηρής) πρόσβασης στους τόπους που κυρίως συντελέστηκε;

Τα ερωτήματα αυτά απαντώνται με αφετηρία την τεκμηρίωση του 1974 ως συλλογικού τραύματος και αντιμετωπίζοντας, όπως προαναφέρθηκε, τη λογοτεχνία που το αποτυπώνει από τότε μέχρι και σήμερα *συνολικά* ως λογοτεχνία του τραύματος, αλλά παρακολουθώντας τις αναπαραστάσεις της σε διπλό χρόνο. Πρώτα στον *βιωματικό* της, όταν δηλαδή τα πράγματα συμβαίνουν ή μόλις έχουν συμβεί, όταν η εμπειρία είναι ζέουσα και κάθε λογοτεχνικό κείμενο που παράγεται συνιστά πολιτική πράξη, ένα πολιτικό σχόλιο επί των γεγονότων. Έπειτα σε χρόνο πολύ μεθύτερο, μετά το 2003, όταν πια οι συγγραφείς αναστοχάζονται το '74 και ενώ στο άνυσμα της εικοσιπενταετίας περίπου η τραγωδία έχει καταστεί πια παγιωμένο τραύμα αφού τα υποκείμενά της, αφενός, έχουν γνώση (όχι μόνο ακαδημαϊκή αλλά και εμπειρική) του πώς εξελίχθηκαν τα πράγματα, αφετέρου, ζουν μια πρωτόγνωρη τραυματική συνθήκη -το άνοιγμα των οδοφραγμάτων και τη δυνατότητα πρόσκαιρης εισόδου στα κατεχόμενα. Επαναβιώνουν λοιπόν το παρελθοντικό 1974 υπό το φως όσων έχουν μεσολαβήσει από τότε, αλλά ταυτόχρονα ζώντας και τώρα, στο παρόν, μια εν θερμώ τραυματική κατάσταση.

Επομένως, τα λογοτεχνικά έργα που χρησιμοποιούνται εδώ ως παραδειγματικοί μάρτυρες, ανήκουν σε δύο διαφορετικές χρονικές περιόδους -και στο εξής θα διακρίνονται ως έργα της πρώτης περιόδου, που αντιστοιχούν στη γένεση, και της δεύτερης περιόδου, που αντιστοιχεί στη μεταγενέστερη, τη μνημονική βίωση του τραύματος. Η πρώτη περίοδος αφορά έργα που εμφανίστηκαν αμέσως μετά το '74, ενώ η δεύτερη, έργα που εμφανίστηκαν τριάντα χρόνια μετά -με σημείο έναρξης το 2003 οπότε ανοίγουν τα οδοφράγματα και το τραύμα ενεργοποιείται εκ νέου. Ούτε οι χρονικές ορίζουσες, πάντως, ούτε ο παραδειγματικός χαρακτήρας των έργων αντιμετωπίζονται από την έρευνα ως αμετακίνητες σταθερές. Όπου κρίνεται ότι χρειάζεται, γίνονται παραπληρωματικές αναφορές ώστε οι νοητικές παραστάσεις της λογοτεχνικής αφήγησης να γίνονται σαφέστερες και πληρέστερες. Πάντως, η διάρθρωση εν τέλει του βιβλίου καθορίστηκε αντιστικτικά από το τραυματικό πλήγμα του 1974, αλλά και από την τομή του 2003 οπότε άνοιξαν τα οδοφράγματα, από την ύπαρξη τόσο ποιητικών όσο και πεζογραφικών λογοτεχνημάτων που γράφτηκαν εξαιτίας του και γι' αυτό, από την ενασχόληση τόσο Ελλαδιτών όσο και Ελληνοκύπριων δημιουργών.

Η έμφυλη διάσταση που έχει προστεθεί στην αναζήτηση των αναπαραστάσεων του τραύματος επέβαλε τη διατύπωση των δικών της ερωτημάτων. Τί είδους εικόνες ανδρών και γυναικών ως φορέων του τραύματος αποτυπώνονται στα έργα; Πώς επιτελούνται οι κυρίαρχες αντιλήψεις περί ανδρισμού και θηλυκότητας κατά τις στιγμές της τραυματικής κρίσης; Κατά πόσο η κοινή θυματική ταυτότητα αλλάζει ανάλογα με το φύλο -έχει δηλαδή και έμφυλη διάσταση το εν λόγω τραύμα, βιώνεται εκ του κοινωνικού τους ρόλου με διαφορετικό τρόπο από τα φύλα; Μήπως για κάποιο από αυτά στάθηκε πιο επώδυνο ή είχε διαστάσεις που μόνο το ίδιο ήταν σε θέση να βιώσει; Τι σημαίνει και πώς δικαιολογείται η απουσία ενός φύλου σε κάποια από τα έργα; Πώς αυτή η απουσία «μιλάει» -το ίδιο καθαρά μάλιστα όσο και η πριμοδότηση της παρου-

σίας ενός άλλου- για την έμφυλη σύνθεση της μικροκοινωνίας η οποία αναπαρίσταται; Παραμένουν ως είχαν, διαφοροποιούνται ή μήπως αλλάζουν εντελώς ο ρόλος και η κοινωνική θέση κάθε φύλου από το τραυματικό πλήγμα -μήπως αυτό αποθεμελιώνει (άμεσα ή μακροπρόθεσμα) και την έμφυλη τάξη μαζί με το κοσμοεπίδωλο της τραυματισμένης πατρίδας;

Η ασύμμετρη, όπως θα φανεί, παραγωγή των δύο χωρών -Ελλάδας και Κύπρου- για το τραύμα καθόρισε και την επιλογή των λογοτεχνημάτων. Έτσι, ενώ από την ελλαδική λογοτεχνία παρουσιάζεται το σύνολο σχεδόν των έργων που το θεματοποιούν (ποίηση, διήγημα, μυθιστόρημα), πάντα στο πλαίσιο των χρονικών τομών όπως ορίστηκαν πιο πάνω, κάτι που είναι εφικτό γιατί είναι περιορισμένη ποσοτικά, από το ευμεγέθες σύνολο της ελληνοκυπριακής λογοτεχνίας που αποδείχτηκε, όπως αναμενόταν, μεγάλη, τα έργα που απαρτίζουν το σώμα της έρευνας δεν αποτελούν το όλον της λογοτεχνικής παραγωγής που ασχολείται με το θέμα: επιλέχθηκαν παραδειγματικά κείμενα, ποιητικά και πεζά, τα οποία αν και δεν εξαντλούν τη λογοτεχνική πρόσληψη του τραύματος αυτού, ανιχνεύουν ωστόσο όλες τις καταγεγραμμένες πτυχές της διδυμής φύσης του.²⁷

Ειδικά από την πεζογραφική ελληνοκυπριακή παραγωγή επιλέχθηκαν κυρίως συλλογές διηγημάτων ή μικρά αφηγήματα αφού στο πεδίο της μυθοπλασίας, για το τραύμα του '74 προτιμήθηκε κατ' επανάληψη από τους Ελληνοκύπριους δημιουργούς η μικρή αφηγηματική φόρμα -σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα πιο μικρή και πιο ακαριαία και από τη διηγηματική.²⁸ Έξω από τις δεσμεύσεις των βιοματικών αφηγήσεων

²⁷ Στο στάδιο της επιλογής τους εξαιρετικά χρήσιμες στάθηκαν τρεις γραμματολογικές δοκιμές. Για τη μεν ελλαδική λογοτεχνία μια εδραία βάση κειμένων από την οποία εκκίνησε η έρευνα πρόσφεραν η σύντομη μελέτη της Δώρας Μέντη, «Η Κύπρος και το Κυπριακό στη νεότερη ελλαδική λογοτεχνία (1974-2004)», περ. *Νέα Εστία*, τόμ. 179^{ος}, τχ. 1871 (Δεκέμβριος 2016), σ. 616-628, καθώς και αυτή του Γιάννη Κουβαρά, «Η Κυπριακή Τραγωδία στην ελλαδική ποίηση (1974-1990)», περ. *Γραφή*, τχ. 23-24 (1993), σ. 79-104. Από τους τίτλους και μόνο γίνεται φανερό ότι οι δύο ερευνητές επισκοπούν και παραθέτουν την ελλαδική λογοτεχνική παραγωγή για το '74 -καταγράφοντάς την μόνο, ωστόσο, και όχι αναλύοντάς την υπό το πρίσμα της περί τραύματος αντίληψης (και ακόμα λιγότερο, βέβαια, υπό το πρίσμα την έμφυλης οπτικής του) όπως παρουσιάζεται εδώ. Το εύρος της παραγωγής αυτής, πάντως, ελάχιστα συμπλήρωσε η παρούσα έρευνα - κυρίως πρόσθεσε έργα που εμφανίστηκαν μετά το 2004 και μέχρι το 2009. Για την ελληνοκυπριακή λογοτεχνία, πάλι, τον αντίστοιχο ρόλο έπαιξε η *Ιστορία της Νεότερης Κυπριακής Λογοτεχνίας* των Γιώργου Κεχαγιόγλου και Λευτέρη Παπαλεοντίου, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου, Λευκωσία 2010, μια διεξοδική αλλά και αξιολογική παρουσίαση της εν λόγω λογοτεχνίας μέχρι το 2010, η οποία ολοκληρώνεται με τα κεφάλαια «Λογοτεχνικοί και κριτικοί προσανατολισμοί ύστερα από την τουρκική εισβολή (1974-περ.1990)» και «Τοπία υπό διαμόρφωση: νεότεροι κύπριοι συγγραφείς και λογοτεχνικές κριτικές και εκδοτικές συνθήκες και προοπτικές (περ. 1990 κ.ε.)». Σε συνάρτηση με άλλες γραμματολογικές και κριτικές μελέτες -οι οποίες καταγράφονται στη βιβλιογραφία μαζί με αντίστοιχες για την ελλαδική λογοτεχνία- η εν λόγω *Ιστορία* (σε συνδυασμό με την κριτικογραφία που αποτιμά τη λογοτεχνική ποιότητα) έδωσε τη δυνατότητα άλλοτε να εντοπιστεί και άλλοτε να επιβεβαιωθεί η παρουσία εκείνων των έργων που με πυξίδα το θέμα προσφέρονταν για την έρευνα -αποκλείοντάς άλλα ομόλογα από την πραγματικά ογκώδη παραγωγή για το τραύμα.

²⁸ Την επισήμανση μπορεί επίσης να δει κανείς και στο Κεχαγιόγλου / Παπαλεοντίου, *Ιστορία της Νεότερης Κυπριακής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 647-648. Πέραν της μυθοπλασίας, η συμφωρά του '74 καταγρά-

που μετατρέπουν σε μαρτυρία το προσωπικό μαρτύριο των αφηγητών-θυμάτων²⁹ (και από την άποψη αυτή περιορίζονται σε αυτοαναφορικά δεδομένα), τα έργα αυτά ως μυθοπλασία είναι αδέσμευτα να επισκοπήσουν οποιαδήποτε όψη του τραύματος επιθυμούν είτε βιώθηκε είτε όχι. Έτσι, χαρακτηριστικά, οι συλλογές διηγημάτων, «απλώνονται» πάνω από τον χώρο του τραύματος, συνέχουν τα θραύσματά του και το αποδίδουν ως όλον αντανακλώντας κάθε όψη του, μαζί και τη στάση των συγγραφέων τους απέναντι στα γεγονότα που το παρήγαγαν -κι αυτός στάθηκε ένας ακόμα λόγος για την επιλογή τους.

Στην εν λόγω παραγωγή εκτός από τα έργα μυθοπλασίας περιλαμβάνεται και μέρος από τις σχετικές μαρτυρίες, γραμματειακό είδος που βρίσκεται έτσι κι αλλιώς κοντά στη λογοτεχνία, στα «κράσπεδά» της κατά τους Κεχαγιόγλου και Παπαλεοντίου.³⁰ Και η Βενετία Αποστολίδου, όμως, επισημαίνει σχετικά με τα διάφορα είδη μαρτυρίας ότι αν και εξαιτίας του υψηλού βαθμού αναφορικότητας που τα χαρακτηρίζει αλλά και της πρόσδεσής τους στην ιστορική πραγματικότητα, κάποτε θεωρούνταν ελάχιστα λογοτεχνικά, σήμερα «αντιμετωπίζονται όλο και περισσότερο ως οργανικό μέρος της λογοτεχνίας με την ευρεία έννοια της επινόησης και της μυθοπλαστικής αφήγησης».³¹

Αρχική πρόθεση ήταν να παρουσιαστούν ξεχωριστά η ποίηση από την πεζογραφία (για λόγους που έχουν να κάνουν με την ιδιαίτερη λογοτεχνική φύση κάθε γένους), αλλά να υιοθετηθεί, εντούτοις, ο ίδιος τρόπος παρουσιάσής τους: να οργανωθούν δηλαδή και να αναδειχθούν θεματικά οι πτυχές του τραύματος που θα εξάγονταν

φεται επίσης σε ημερολόγια, χρονικά και μαρτυρίες. Οι Ελλαδίτες λογοτέχνες πάλι, κατά κανόνα (αν και όχι πάντα) γνωρίζουμε ότι επιλέγουν για την αποτύπωση των τραυμάτων κυρίως το μυθιστόρημα, επιλογή που είχαν κάνει, για παράδειγμα, οι λογοτέχνες που καταπιάστηκαν με το τραύμα της Μικρασιατικής Καταστροφής.

²⁹ Ο Ντεριντά, βέβαια, κάνοντας λόγο για το πώς το Άουσβιτς αποτέφρωσε μαζί με τις ανθρώπινες υπάρξεις, το όνομα και τη μνήμη, αλλά και την ασφαλή δυνατότητα της μαρτυρίας, αναρωτιέται αν η έννοια της μαρτυρίας είναι τελικά συμβατή με οποιαδήποτε αξία της βεβαιότητας, της ασφάλειας, και δη της γνώσης ως τέτοιας. Βλ. Jacques Derrida, *Μαρτυρία και μετάφραση. Επιβιώνοντας ποιητικά*, (μτφρ. Β. Μπιτσώρης), Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα 1996, σ. 21.

³⁰ Κεχαγιόγλου / Παπαλεοντίου, *Ιστορία της Νεότερης Κυπριακής Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 10. Υιοθετούμε, δηλαδή, εδώ την αντίληψη σύμφωνα με την οποία τα λογοτεχνικά είδη δεν ταξινομούνται πάντα σε αυστηρά οριοθετημένες ομάδες, αλλά συχνά τις υπερβαίνουν και μετασχηματίζονται -αντίληψη η οποία αναφέρεται στο Δημήτρης Αγγελάτος, *Η Αλφαβήτα του Νεοελληνιστή*, Gutenberg, Αθήνα 2011, σ. 42. Οι ελλαδικές μαρτυρίες, πάντως, όπως θα επισημανθεί στο αρμόδιο κεφάλαιο, δεν αξιολογούνται απολύτως καμιά λογοτεχνικότητα γι' αυτό και δεν συμπεριλαμβάνονται -άλλωστε κατά κανόνα προκύπτουν πολύ αργότερα.

³¹ Βενετία Αποστολίδου, «Λογοτεχνία και Ιστορία. Μια σχέση ιδιαίτερα σημαντική για τη λογοτεχνική εκπαίδευση», στο http://www.greek-language.gr/digitalResources/assets/img/literature/education/literature_history/apostolidou-literature-history.pdf, σ. 11. Επισημαίνει μάλιστα ότι «εξαιτίας αυτής της διπολικής θέσης τους, τα είδη αυτά μπορεί να είναι ιδιαίτερος αξιοποιήσιμα τόσο για την ιστορική όσο και για τη λογοτεχνική εκπαίδευση».

από τη μελέτη τόσο της ποίησης όσο και της πεζογραφίας.³² Και ενώ στην περίπτωση της ποίησης τα μοτίβα αυτά προέκυψαν αβίαστα, όταν ήρθε η στιγμή της πεζογραφίας διαπιστώθηκε ότι κάθε ένα από τα πεζογραφήματα συγκροτούσε από μόνο του και ένα θεματικό μοτίβο. Έτσι, αντί τα έργα αυτά να υποταχθούν σε θεματικές περιοχές, καθεμιά από αυτές αναδείχτηκε τελικά ως έχει ανά κείμενο και μέσα από μια εκ του σύνεγγυς προσέγγιση κάθε πεζογραφήματος.

Παρά το γεγονός ότι οι ιδιότητες κάθε φύλου -εντός των έργων όπως και στην ίδια την κοινωνία- είναι πολλές και διαπλέκονται σταθερά (μια γυναίκα μπορεί να είναι νέα ή ηλικιωμένη, πρόσφυγας ή μη, ελληνοκύπρια/χριστιανή ή τουρκοκύπρια/μουσουλμάνα, αγρότισσα ή αστή, φτωχή ή εύπορη, ενώ ένας άνδρας μπορεί αντίστοιχα να είναι νέος ή ηλικιωμένος, πρόσφυγας ή μη, οικογενειάρχης ή εργένης, πολίτης ή στρατιώτης, Ελλαδίτης ή Ελληνοκύπριος, αγρότης ή αστός, φτωχός ή εύπορος, αξιωματικός ή απλός στρατιώτης, Ελληνοκύπριος/χριστιανός ή Τουρκοκύπριος/μουσουλμάνος, κ.ά.), διαπλοκή που διαφοροποιεί την εμπειρία του ίδιου φύλου ανά περίπτωση, προκειμένου να αναγνώσουμε τις εικόνες τους στάθηκε αναγκαίο ερευνητικά να απομονωθεί το φύλο και οι στερεότυπες ή μη αναπαραστάσεις του ώστε να κατανοηθεί καλύτερα τόσο το πώς επιτελούνται οι κυρίαρχες αντιλήψεις περί ανδρισμού και θηλυκότητας κατά τις στιγμές της τραυματικής κρίσης όσο και το πώς βιώνεται και έμφυλα το τραύμα. Η πραγμάτευση αυτή, πάντως, είναι διάχυτη σε όλη την έκταση της μελέτης και τα σχετικά ερωτήματα απαντώνται παράλληλα με εκείνα που αφορούν τις υπόλοιπες εκφάνσεις του τραυματικού '74 -η έμφυλη ανάγνωση των λογοτεχνημάτων είναι σύγχρονη με την ανάγνωσή τους ως αποτυπώσεις του συλλογικού τραύματος.

Της παρουσίασης των λογοτεχνικών αναπαραστάσεων προηγούνται δύο κεφάλαια τα οποία παρακολουθούν αφενός τις περί τραύματος αντιλήψεις, όπως αυτές απαντώνται στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες και αφετέρου τις αντιλήψεις περί έμφυλης διάστασης κάθε ανθρώπινης εμπειρίας, συνιστώντας το θεωρητικό και εννοιολογικό πλαίσιο της έρευνας. Πρέπει εδώ να διευκρινιστεί, επίσης, ότι πολύ συχνά ο λογοτεχνικός λόγος συνάπτεται κατά την απόπειρα ερμηνείας του με τον ιστορικό: συσχετίζεται δηλαδή με εξωκειμενικά στοιχεία τα οποία συνεισφέρουν στον ερμηνευτικό προσανατολισμό των αφηγήσεων υπό το φως της θεωρίας του τραύματος.³³ Οι συγγραφείς των αφηγήσεων που ερευνώνται είναι κυρίως (αλλά όχι μόνο)

³² Σύμφωνα με τον Παναγιώτη Μουλλά, οι αποκλίσεις (μεταξύ λογοτεχνών και λογοτεχνημάτων) δεν αποκλείουν τις συγκλίσεις. Βλ. Παναγιώτης Μουλλάς, «Σκέψεις για την πεζογραφία μας», στο Ουρανία Καϊάφα (επιμ.), 1949-1967. *Η ελληνική εικοσαετία (10-12 Νοεμβρίου 2000)*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη), Αθήνα 2002, σ. 341.

³³ Περιττό, επίσης, ίσως να αναφερθεί το αυτονόητο στις λογοτεχνικές μελέτες ότι κάθε λογοτεχνικό έργο που περιλαμβάνεται, εδώ αντιμετωπίστηκε μεθοδολογικά ως ένα σύνολο τα μέρη του οποίου (περιεχόμενα, γλώσσα, δομή, αισθητικές επιλογές) δεν μπορούν να αποκολληθούν το ένα από το άλλο αλλά συλλειτουργούν ταυτοχρόνως δημιουργώντας τη μοναδική φυσιογνωμία κάθε λογοτεχνήματος, καθεμιάς ψηφίδας στη λογοτεχνία του τραύματος του '74 -και έτσι διαβάζονται: το καθένα ως ενιαία οντότητα, η ταυτότητα της οποίας είναι εξίσου το περίβλημα (η μορφή) και το περιεχόμενο, το πώς όσο

σύγχρονοι των γεγονότων, τα βίωσαν ή τα παρακολούθησαν από κοντά ή μακριά - αλλά τα εισέπραξαν άμεσα από την άποψη του χρόνου. Κατά τα άλλα, πρόκειται για αφηγήσεις και αντρών και γυναικών, αλλά αυτό στάθηκε τυχαίο -το φύλο του/της συγγραφέως δεν υπήρξε κριτήριο επιλογής και ούτε η παρουσίαση των αφηγήσεων που γράφτηκαν από γυναίκες υποστηρίζεται από οποιαδήποτε «γυναικοκριτική» προσέγγιση³⁴ – κανένα δηλαδή από αυτά δεν διαβάζεται ως κείμενο γυναικών. Το κριτήριο που οδήγησε στην επιλογή των συγκεκριμένων έργων υπήρξε αποκλειστικά η αντιπροσωπευτικότητά τους ως προς τη θεματική και τους στόχους της μελέτης.

Είναι γεγονός ότι οι Ελληνοκύπριοι λογοτέχνες, και όχι μόνο αυτοί που έργα τους μελετώνται εδώ, δεν είναι γνωστοί στο ελλαδικό αναγνωστικό κοινό. Τον δρόμο προς την πανελλήνια αναγνώριση βρήκαν εξάλλου ελάχιστοι Ελληνοκύπριοι δημιουργοί – κυρίως ποιητές όπως ο Κώστας Μόντης και ο Κυριάκος Χαραλαμπίδης. Εντούτοις, τα έργα της ποίησης τους όπως αναμφισβήτητα και τα πεζογραφήματά τους παραμένουν, πέραν της αισθητικής τους αξίας, για την οποία μπορεί κανείς να τοποθετείται διαφορετικά, εξαιρετικά εύγλωττοι μάρτυρες του πάθους του νησιού που εκπαραδειγματίζει με τη σειρά του ιδανικά τις τραυματικές μεταπτώσεις της ανθρώπινης κατάστασης μέσα στον χρόνο³⁵ (ενώ, ασφαλώς, έχουν τον δικό τους επιτελεστικό ρόλο στην παγίωση του '74 ως τραύματος εντός της ελληνοκυπριακής κοινωνίας). Οι αφηγήσεις αυτές είναι γραμμένες στο σύνολό τους στη νεοελληνική κοινή με λίγα διαλεκτικά στοιχεία. Η εντοπιότητα δίνει μεν το αναγκαίο στίγμα, αλλά δεν λειτουργεί ούτε στιγμή σε βάρος της κατανόησης από όποιον αγνοεί την κυπριακή διάλεκτο. Είναι δίκαιο πάντως να σημειωθεί ότι ενώ άλλοι από τους Ελληνοκύπριους συγγραφείς είναι πρόσφυγες και άλλοι όχι, ακόμα και για τους τελευταίους, εκείνους δηλαδή που δεν θυματοποιήθηκαν άμεσα, το τραύμα παραμένει επίσης ένα σημείο αυτοαναφοράς, εφόσον και γι' αυτούς το 1974 άλλαξε εντελώς τόσο το είδωλο της πατρίδας όσο και τον τρόπο που βλέπουν τον εαυτό τους σ' αυτή.

και το *τί*. Παρουσιάζεται και ερμηνεύεται δηλαδή το ρητό και υπόρητο περιεχόμενο των έργων σε συνάρτηση με τις αισθητικές επιλογές των δημιουργών τους από την οπτική και της θεωρίας του τραύματος και της έμφυλης διάστασης του κόσμου στον οποίο αναφέρονται.

³⁴ Ο όρος *γυναικοκριτική* χρησιμοποιείται από τη Βασιλική Λαλαγιάννη η οποία αποδίδει έτσι τον όρο *gynocritics* που αφορά την ταυτότητα φύλου του/της συγγραφέως ενός κειμένου. Βλ. Βασιλική Λαλαγιάννη, «Εμφυλεις ταυτότητες και αναπαραστάσεις της σωματικότητας στα διηγήματα της Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου», στο Ελένη Πολίτου-Μαρμαρινού / Σοφία Ντενίση (επιμ.-εισ.), *Το δήγημα στην ελληνική και στις ξένες λογοτεχνίες*, Gutenberg, Αθήνα 2009, σ. 305.

³⁵ Προλογίζοντας τον Auerbach, ο George Steiner επισημαίνει ότι ήδη από την εποχή του Giambattista Vico (από τον 18^ο αιώνα δηλαδή), έχει αποδοθεί στη λογοτεχνία, όπως και στους μύθους, ο ρόλος του *εύγλωττου μάρτυρα της ιστορίας*, ως ανθρώπινου προϊόντος. Βλ. στο Erich Auerbach, *Μίμησις. Η εικόνα της πραγματικότητας στη δυτική λογοτεχνία*, (μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου) Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2005, «Αντί προλόγου», σ. ii.